

KULTUROWE OBLICZA MEDYCYNY

REDAKCJA NAUKOWA

IZABELA KACZMARZYK

EDYTA KONCEWICZ-DZIDUCH

MONIKA STANKIEWICZ-KOPEĆ

BEATA BIGAJ-ZWONEK

WYDAWNICTWO NAUKOWE
UNIWERSYTETU IGNATIANUM
W KRAKOWIE

KRAKÓW 2025

Spis treści

Słowo wstępne	7
Część 1. <i>Medicus curat, natura sanat</i>	11
<i>Edyta Koncewicz-Dziduch</i> Ludowa fitonimia jako źródło wiedzy o leczniczych właściwościach roślin ..	13
<i>Katarzyna Korneluk-Markiewicz</i> Kulturowa symbolika kwiatu: od miłosnych wierzeń po znaczenie olfaktoryczne i lecznicze	29
<i>Andrzej Wadas</i> Korzeń o kształcie człowieka. Żeń-szeń i jego znaczenie w dziełach misjonarzy jezuitów w XVII i XVIII wieku	51
Część 2. <i>Omnnes homines sibi sanitatem cupiunt</i>	73
<i>Łukasz Burkiewicz</i> Choroby i medykamenty na Jedwabnym Szlaku w XIII–XV wieku w oczach zachodnioeuropejskich podróżników	75
<i>Janusz Smołucha</i> Dżuma i kultura ucieczki. Społeczne i kulturowe reakcje na epidemię w Europie późnego średniowiecza i wczesnego renesansu	97
Część 3. <i>Bona diagnosis, bona curatio</i>	111
<i>Krzysztof Homa SJ</i> Kult Asklepiosa w Epidauros oraz jego recepcja w wiekach późniejszych ..	113
<i>Stanisław Cieślak SJ</i> W zdrowym ciele zdrowy duch. Troska jezuitów o szlachetne zdrowie	135
<i>Stanisław T. Sroka</i> Weterynaria na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jagiellońskiego	167
<i>Kaja Chodorowska</i> Zalecenia i porady dotyczące higieny niemowląt na podstawie wybranych poradników wydawanych na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX wieku	179
Noty o autorach	201
Ilustracje, wykaz źródeł i opisy	207

Słowo wstępne

Zdrowie ciała i duszy stanowiło od najdawniejszych czasów wartość najwyższą, było też jednym z największych pragnień człowieka – toteż życzenia dobrego zdrowia składano sobie przy każdej okazji. W przypadku niedomagania organizmu natychmiast podejmowano kroki, aby poprawić jego stan, korzystając z wszelkiej dostępnej w danym czasie i miejscu wiedzy medycznej. Medycy, lekarze, ale też znachorzy i szamani, jako depozytariusze tej wiedzy, w każdej kulturze cieszyli się szacunkiem, gdyż to do nich udawano się w celu uzyskania pomocy, a ogromne znaczenie umiejętności leczenia oddaje używane od czasów starożytnych określenie: *ars medica*.

Na przestrzeni dziejów w leczeniu stosowano różne formy i metody, oparte na doświadczeniu i obserwacji, początkowo naturalne, wykorzystujące elementy świata przyrody, często łącząc je z praktykami religijnymi (modlitwami), magicznymi (zaklęcia, rytuały). Już w starożytności propagowano holistyczne podejście do zdrowia, czyli dbałość o dobrostan cielesny i duchowy. Celem nadrzędnym było uleczenie ciała i duszy, w myśl sentencji rzymskiego poety Juwenalisa: *Orandum est, ut sit mens sana in corpore sano* (Modlić się trzeba o to, żeby w zdrowym ciele był zdrowy duch).

Gromadzona przez wieki wiedza na temat chorób i ich leczenia, medykamentów, epidemii oraz reakcji na nie, znalazła odzwierciedlenie nie tylko w dziełach o ściśle medycznej proweniencji, ale również w różnego typu tekstach kultury – literaturze, sztuce, kulturze ludowej.

Monografia *Kulturowe oblicza medycyny* zawiera publikacje pracowników naukowych i doktorantów Uniwersytetu Ignatianum w Krakowie poświęcone szeroko rozumianym wątkom medycznym, związanym z troską o zdrowie, higieną, chorobami i ich leczeniem, z punktu widzenia roli, jaką odgrywały w konkretnej rzeczywistości kulturowej. W publikacji wyodrębnione zostały trzy obszary tematyczne: natura jako

źródło pomocy medycznej; choroby, epidemie i reakcje społeczne na nie w różnych epokach, środowiskach i kręgach kulturowych oraz podejście do nauk medycznych na przestrzeni dziejów.

W pierwszej części monografii, dotyczącej obecności świata natury w medycynie: *Medicus curat, natura sanat* (Lekarz leczy, natura uzdrowia) Edyta Koncewicz-Dziduch w rozdziale *Ludowa fitonimia jako źródło wiedzy o leczniczych właściwościach roślin* podjęła zagadnienie związane z medycyną ludową, opartą w dużej mierze na wykorzystaniu leczniczych właściwości roślin. Ludowe nazwy roślin, zachowane do dziś w gwarach, często zawierają wskazówkę, co do działania leczniczego danej rośliny, którą stanowi zakodowana w fitonimach nazwa choroby, organu, czy nawet płci potencjalnego użytkownika.

Udział roślin w kulturze ludowej, magii miłosnej oraz ich zastosowanie lecznicze przedstawiła również Katarzyna Korneluk-Markiewicz w rozdziale *Kulturowa symbolika kwiatu: od miłosnych wierzeń po znaczenie olfaktoryczne i lecznicze*. Autorka zwraca uwagę na szczególną rolę wrażeń zapachowych (olfaktorycznych) kwiatów w ich ocenie i zastosowaniu w magii miłosnej oraz w medycynie ludowej, w której wykorzystywane są walory zapachowe oraz terapeutyczne roślin.

Z kolei tekst Andrzeja Wadasa *Korzeń o kształcie człowieka. Żeń-szeń i jego znaczenie w dziełach misjonarzy jezuickich w XVII i XVIII wieku* porusza zagadnienie międzykulturowych migracji roślin w medycynie, na przykładzie sprowadzonej ze Wschodu (z Chin i Korei) leczniczej rośliny żeń-szeń, która została przywieziona do Europy przez jezuitów w XVII i XVIII wieku. Autor, szukając źródeł popularności tej rośliny, traktowanej jako *panaceum* na wszelkie dolegliwości, sięga do dzieł misjonarzy jezuickich. Interpretuje niegasnący fenomen żeń-szenia jako przykład łączenia wiedzy i tradycji chińskiej medycyny z zachodnią farmakopeą. A także zwraca uwagę na aspekt kulturowy i handlowy związany z tą rośliną.

Kolejny blok tematyczny: *Omnes homines sibi sanitatem cupiunt* (Wszyscy ludzie pragną dla siebie zdrowia) poświęcony jest zagadnieniom chorób w ujęciu historycznym i kulturowym. Otwiera go publikacja Łukasza Burkiewicza *Choroby i medykamenty na Jedwabnym Szlaku w XIII–XV wieku w oczach zachodnioeuropejskich podróżników*, w której autor, opierając się na relacjach, itinerariach podróżników, kupców i misjonarzy, przedstawia nieznane wówczas w Europie choroby, dolegliwości oraz lokalne sposoby leczenia, z jakimi spotykano się

podróżując po Azji. Opisy te były często przerysowane, na granicy opowieści fantastycznych.

Rozdział autorstwa Janusza Smołuchy *Dżuma i kultura ucieczki. Społeczne i kulturowe reakcje na epidemię w Europie późnego średniowiecza i wczesnego renesansu* obrazuje reakcje społeczne na przełomie XIV i XV wieku na stan zagrożenia, jakim była epidemia dżumy. W obliczu bezradności medycyny wobec zarazy pojawiła się forma ucieczki przed chorobą, w sensie dosłownym, ale też metafizycznym, jako forma eskapizmu w sferę sztuki, działalności artystycznej, przeżyć estetycznych czy intelektualnych. Szukanie takiego azylu jest bowiem naturalną formą reakcji na zagrożenie.

Trzeci obszar tematyczny monografii: *Bona diagnosis bona curatio* (Dobra diagnoza, dobre leczenie) zawiera publikacje przedstawiające różne aspekty rozwoju nauk medycznych, podejścia do medycyny na przestrzeni dziejów. Rozdział autorstwa Krzysztofa Homy SJ *Kult Asklepiosa w Epidauros oraz jego recepcja w wiekach późniejszych* sięga do mitycznych początków medycyny w starożytnej Grecji. Autor przedstawia ośrodek kultu Asklepiosa – boga sztuki lekarskiej, patrona lekarzy i medycyny, Epidauros. Tekst nawiązuje do recepcji kultu Asklepiosa/Eskulapa we wczesnochrześcijańskim Rzymie w oparciu o traktat filozoficzno-religijny Arnobiusza z Sicca *Adversus Nationes* powstały na przełomie III i IV wieku.

Stanisław Cieślak SJ w rozdziale *W zdrowym ciele zdrowy duch. Troska jezuitów o szlachetne zdrowie* przedstawia sposoby dbania o zdrowie, higienę oraz właściwe odżywianie w początkowym okresie formowania się Towarzystwa Jezusowego w XVI wieku, za życia św. Ignacego Loyoli. Autor zwraca uwagę na troskę o kwestie zdrowotne w ramach reguły zakonnej, powołując się na fundamentalne materiały źródłowe do dziejów Towarzystwa Jezusowego.

Istotny element kształtowania się i rozwoju wiedzy medycznej stanowi również opieka lekarska nad „braćmi mniejszymi”. Publikacja Stanisława Sroki *Weterynaria na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jagiellońskiego* traktuje o rozwoju specjalizacji nauk medycznych w kierunku leczenia zwierząt. Autor przedstawia historię nauczania weterynarii w Krakowie, której początki sięgają pierwszej połowy XIX wieku, chronologicznie prezentując zmienne koleje losu tej gałęzi nauk medycznych na Wydziale Lekarskim Uniwersytetu Jagiellońskiego.

Tekst Kai Chodorowskiej *Zalecenia i porady dotyczące higieny niemowląt na podstawie wybranych poradników wydawanych na ziemiach polskich w drugiej połowie XIX wieku* prezentuje formy i stan opieki medycznej nad najmłodszymi dziećmi w świetle literatury poradnikowej adresowanej do kobiet z różnych warstw społecznych na ziemiach polskich. Autorka ukazuje dziewiętnastowieczne poradniki jako narzędzie kształtowania praktyk opiekuńczych i norm obyczajowych, pełniące rolę pomostu między wiedzą ekspercką a codziennością kobiet. Obrazuje też proces formowania się specjalizacji medycyny w kierunku pediatrii i położnictwa.

Zebrane w monografii poszczególne autorskie rozdziały wskazują, że obecność tematyki związanej z medycyną, leczeniem, chorobami, medykamentami w różnorodnych tekstach kultury wykracza znacznie poza obszar badawczy nauk przyrodniczych i medycznych. Problematyka medyczna jest zagadnieniem ponadczasowym, charakteryzuje się dużym stopniem interdyscyplinarności oraz potencjałem badawczym, intrygującym przedstawicieli wielu dyscyplin naukowych, również tych, którym najbliższy jest kulturoznawczy punkt widzenia.

Izabela Kaczmarzyk, Edyta Koncewicz-Dziduch,
Monika Stankiewicz-Kopec, Beata Bigaj-Zwonek